

Аналіз підходів до визначення поняття і принципів сталого розвитку регіону

У статті проаналізовано підходи до формування поняття, принципів та складових сталого розвитку регіону.

The article explores the approaches to the concept, principles and components of sustainable development of region.

Ключові слова: *сталий розвиток, принципи сталого розвитку, складові сталого розвитку, регіон.*

Вступ. Поява в науковій літературі поняття «сталий розвиток» стала можливою в результаті досліджень, присвячених проблемам співвідношення виробничо-економічної діяльності людського співтовариства і природних можливостей навколишнього світу. Поштовхом до активізації в напрямку сталого функціонування є симбіоз відносин людства в ХХ столітті з біосферою, що призвело до швидких глобальних змін у всіх середовищах і практичного припинення відтворення ресурсів у навколишньому середовищі.

З кожним роком стає все більш очевидним, що в рамках існуючої моделі індустріального розвитку захист навколишнього середовища носить характер боротьби із наслідками, а не з причинами, які їх породжують. Тому наступив момент кардинального перегляду самої моделі розвитку людства.

Проблеми такого характеру є предметом наукового пошуку вчених багатьох країн, зокрема, Д. Медоуза [1], Г. Дайлі, Дж. Ролса, Б. Гаврилишина [5], О. Пчелинцева [6], Б. Данилишина [8] та ін.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз підходів до формування поняття, принципів та складових сталого розвитку, а також доведено важливість його регіонального дослідження.

Результати. Важливим етапом у розвитку теорії сталого розвитку є проведена 1972 р. у Стокгольмі Конференції Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища «Земля тільки одна», результати якої навели на

думку, що збереження біосфери – необхідна умова виживання і благополуччя людей, а взаємозалежність – неминуча реальність життя [1].

А це означає, що людству необхідно шукати нову парадигму розвитку — не економічну, а соціо-еколого-економічну. Тому наступним кроком на шляху розвитку теорії сталого розвитку з'явилася XIV Генеральна асамблея Міжнародного союзу охорони природи й природних ресурсів (МСОП), скликана в 1978 р.

У прийнятому на XIV Генеральній асамблеї Міжнародного союзу охорони природи й природних ресурсів документі сталий розвиток визначається як «модифікація біосфери і застосування людських, фінансових, живих і неживих ресурсів для задоволення людських потреб і поліпшення якості життя». В резюме асамблеї відзначається, що інтеграція економічних і екологічних інтересів може бути досягнута за рахунок підвищення ефективності використання благ при збереженні постійних ресурсів [2].

У 1987 році Всесвітня Комісія ООН з навколишнього середовища і розвитку поставила питання про необхідність пошуку нової моделі розвитку цивілізації, основні тези якої були опубліковані в доповіді “Наше загальне майбутнє” [3]. В доповіді сформульовані основні принципи розвитку, які є формою розвитку або прогресу суспільства, що задовольняє потреби існуючого людства і можливості майбутніх поколінь для забезпечення свого існування:

1. Людство мусить забезпечити сталий і довготривалий розвиток з метою задоволення потреб людей, що живуть зараз, і створення можливостей для задоволення своїх потреб майбутніми поколіннями.

2. Обмеження, які існують у процесі експлуатації природних ресурсів, є відносними та пов'язані з сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення.

3. Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на більш благополучне життя.

4. Необхідно погодити стан життя тих, хто користується надмірними грошовими і матеріальними коштами, з екологічними можливостями Планети, зокрема відносно використання енергії.

5. Розміри і темпи росту населення мусять узгоджуватися з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється.

Теперішній час пройнятий визначальним принципом розвитку країн і регіонів, що підтверджено такими документами, як «Програма дій. Порядок дня на XXI століття» Всесвітньої конференції навколишнього середовища і розвитку 1992 року в Ріо-де-Жанейро [4]. Саме у 1992 році в Ріо-де-Жанейро Україна задекларувала своє бажання перейти на шлях сталого розвитку, а на конференціях «Ріо+5» та «Ріо+10» документально підтвердила свої прагнення.

В той же період часу з'являються дослідження, що аналізують взаємозв'язок проблем економічного росту і екологічної безпеки. Значний інтерес у цьому плані викликають роботи Г. Дайлі «До суспільства стабільності», Дж. Ролса «Теорія справедливості».

Таким чином, становлення або еволюція теорії сталого розвитку може бути представлена як низка послідовних етапів від початкового розвитку практично тільки в рамках екологічних знань до всебічних системних досліджень, що поєднують зусилля вчених різних областей наукового пізнання (рис. 1).

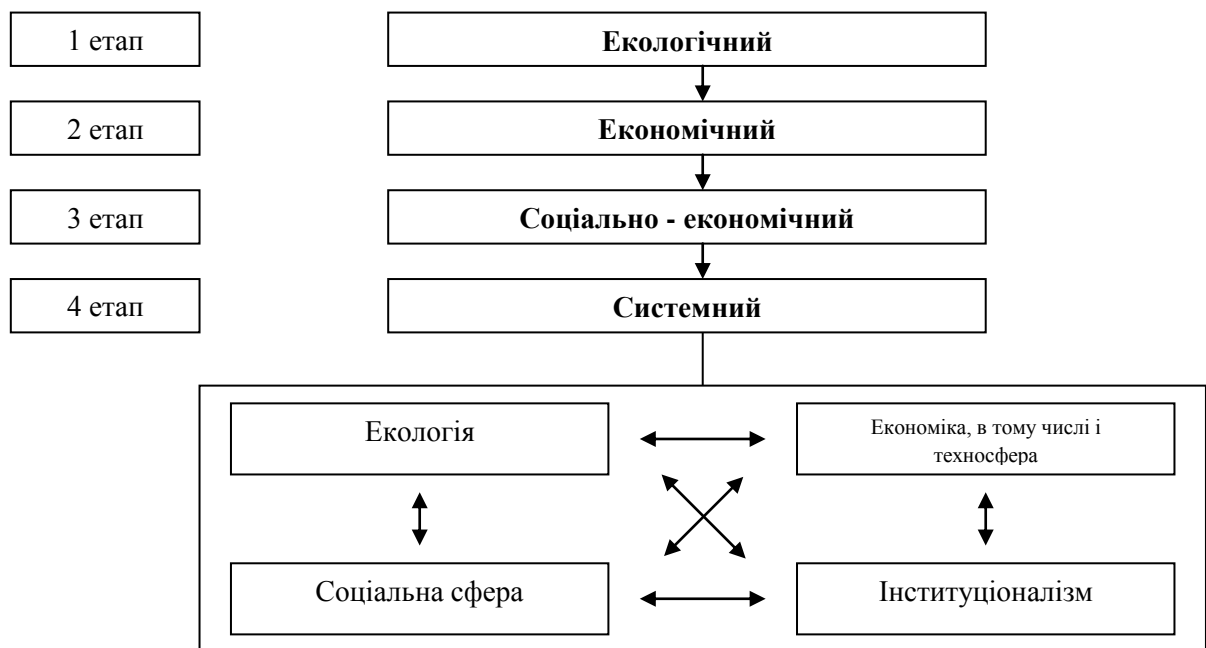

Рис. 1. Етапи становлення теорії сталого розвитку

У цілому сталий розвиток припускає створення такої соціальної й економічної системи, яка забезпечувала б в довгостроковій перспективі не тільки високий рівень життя, але і високий рівень його якості: зростання реальних доходів населення, освітнього рівня, поліпшення охорони здоров'я,

тощо. У цей же час відмінності в рівні соціально-економічного розвитку окремих країн є значні. Основним показником матеріального добробуту країни і її населення є ВВП на душу населення, за яким рівень життя населення в економічно розвинених країнах у десятки раз перевищує аналогічний показник у країнах, що розвиваються.

Задоволення людських потреб і прагнень є основним завданням розвитку. Але одного економічного зростання недостатньо. Так, за роки незалежності українська влада підпорядковувала свою політику виключно цілям економічного зростання, що заохочувало марнотратне споживання природних ресурсів, забруднення довкілля та імпорт енергоносіїв. За даними Світового банку енергоефективність економіки України - тобто виробництво ВВП (вираженого через паритети купівельної спроможності) на одиницю спожитої енергії - в 2002 р. була нижче за відповідний показник Польщі - в 2,5 рази, США та Китаю - в 3 рази, а Японії - в 4,5 рази. Таким чином, промислове зростання в Україні було низької якості й створило загрозу самодостатнього зростання важких галузей, зокрема застарілої гірничо-металургійної галузі. Водночас, висока платоспроможність цих галузей завдяки тимчасовій експортній кон'юктурі спричиняє перерозподіл на їх користь сировинних і фінансових ресурсів та політичного впливу, що суттєво стримує розвиток національної економіки, орієнтованої на внутрішній ринок [5].

Економічне зростання, що відбувається без врахування екологічних чинників, не може бути сталим і тривалим в довгостроковій перспективі. Так само неприйнятною є охорона довкілля, що готова нехтувати інтересами людей і приносити в жертву задоволення базових людських потреб (це, на жаль, властиво для багатьох екологічних рухів та партій зелених). Масштабні ж соціальні проекти, яким бракує надійного економічного механізму створення суспільного багатства, як засвідчив історичний досвід побудови комунізму, також зрештою приречені на невдачу.

Отже, сталому розвитку властиві три «принципові виміри: якісне економічне зростання, соціальний прогрес і захист навколишнього середовища» [6]. Економічний аспект сталого розвитку пов'язаний з переходом від економіки використання ресурсів, коли переважають короткострокові мотиви, до економіки їх системного відтворення. З методологічних позицій це означає визнання провідної ролі в економічному розвитку довгострокових,

структурно-технологічних чинників. Виходячи з цього, завдання сталого розвитку можна згрупувати за трьома основними блоками: соціум, економіка і екологія (рис. 2).

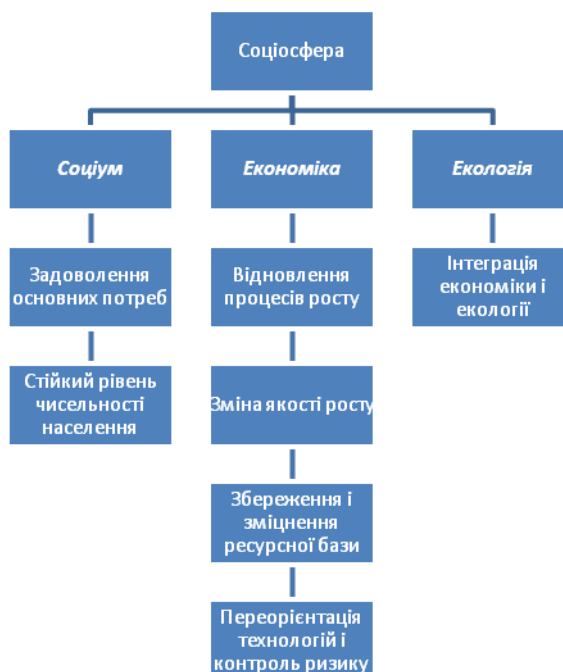

Рис. 2. Стратегічні завдання сталого розвитку

З моменту появи поняття «сталий розвиток» спостерігається значна кількість його тлумачень, причому від визначень, достатньо щільно пов'язаних із джерелом виникнення даного поняття (проблеми збереження навколишнього середовища), до розширених, узагальнюючих весь комплекс проблем існування й благополуччя людського суспільства.

Вчені з Лондонського центру еколого-економічних досліджень довели, що існує більше трьох десятків визначень екологічного сталого розвитку.

Економічна енциклопедія дає наступне визначення: «Сталый розвиток – це запропонована світовим співтовариством, уточнювана та поглиблювана сучасна концепція бажаного суспільного розвитку, що ґрунтується на стратегії оптимізації всієї діяльності людства (передусім економічної) в його взаємодії з довкіллям» [7]. Разом з тим, Економічна енциклопедія наводить ще один близький за сутністю термін «еколого-економічний розвиток», трактуючи його як «розширене відтворення та поступова якісна зміна продуктивних сил, науки, культури й добробуту суспільства, яке формує відповідні умови для раціонального використання та відтворення природних багатств, їх відносно

стабільного стану» [7]. Як видно, за своєю суттю дані визначення є практично ідентичними.

В роботі [8] зазначається, що «сталий розвиток – це такі відносини в суспільному виробництві, завдяки яким досягаються оптимальні пропорції нормалізації якісного стану середовища, економічного зростання і зростання духовних і матеріальних потреб людей».

А. Філіпенко в [9] під сталим розвитком розуміє баланс і інтеграцію між економічними, екологічними і соціальними потребами людства, з одного боку, і здатністю земних ресурсів і екосистеми задовольняти нинішні та й майбутні потреби – з іншого. На думку Л. Корнейчук сталий розвиток це «розвиток без виходу ресурсопотоку за межі регенеративних і поглинаючих можливостей навколишнього середовища. Його метою є достатнє, а не максимальне багатство на душу населення» [10].

В. Коптюг зазначає, що сталий розвиток – це стабілізація біогеохімічних циклів і скорочення диспаритетів на всіх рівнях, від глобального до місцевого, на основі нової моделі розвитку, що балансує економічні, соціальні і екологічні критерії [6].

Т. Шовгенов під сталим розвитком розуміє здатність (соціально-економічної системи) ефективно використовувати, автономно видозмінювати ресурси свого розвитку, безперервно нарощувати показники своєї позитивної зміни, не збільшуючи або мінімізуючи витрати базових, невідновлюваних ресурсів [11].

О. Пчелінцев розширив поняття комплексного регіонального розвитку через визначення сталого розвитку – це «перехід до системного управління сукупністю економічних, соціально-демографічних і екологічних процесів на даній території» [6].

В роботі [12] вказано, що розвиток є сталим, якщо він максимізує чисті вигоди економічного розвитку при збереженні природних ресурсів і забезпеченні їх якості в часі, передбачає збільшення не тільки реального доходу на душу населення, але також зростання інших показників добробуту, приводить до позитивних структурних змін в економіці й суспільстві.

Два наступні автори пов'язали поняття сталого розвитку із регіональною системою. На думку, автора роботи [13] сталий розвиток – сукупність соціально-економічних, політичних і інших взаємопов'язаних процесів, що

дозволяють послідовно збільшувати потенціал регіону для задоволення зростаючих потреб громадян, які проживають на його території. В роботі А. Шалмуєва «режим функціонування регіональної системи, який орієнтований на позитивну динаміку параметрів добробуту населення, забезпечену стійким, збалансованим відтворенням соціального, виробничого, фінансового, ресурсного і екологічного потенціалів території» називають сталим розвитком [14].

Таким чином, залежно від сфери діяльності автори визначення поняття сталого розвитку – екологи, економісти, соціологи, філософи, фахівці з теорії систем, управлінці роблять акцент на тих або інших аспектах. Тобто наведені визначення відображають окремі складові сталого розвитку, не розкриваючи повністю його змісту, їх не можна розглядати відокремлено один від одного, оскільки вони тісно взаємозв'язані і кожне з них доповнює інше.

На нашу думку, поняття сталого розвитку варто розглядати, принаймні, у двох значеннях: вузькому й широкому. У вузькому сенсі основна увага акцентується переважно на його екологічній складовій, яка пов'язана з оптимізацією діяльності стосовно біосфери. У широкому сенсі сталий розвиток розглядається як процес, який описує новий тип функціонування цивілізації, заснованої на радикальних змінах її історично складених параметрів (економічних, соціальних, екологічних, культурологічних, тощо). Прикладом такого підходу є визначення, запропоноване «комісією Брундтланд» [2]. По суті виникає задача оптимального управління не тільки природно-ресурсним потенціалом, але й усією сукупністю природно-соціо-культурних багатств, які використовує цивілізація на конкретному етапі історичного розвитку (з врахуванням прогностичного його контексту). Безумовно вузьке й широке трактування феномена сталого розвитку перебувають у нерозривному взаємозв'язку.

Навіть, якщо сталий розвиток трактувати переважно в екологічному контексті, то у цьому випадку реалізується комплексний підхід. Разом з тим підхід подібного роду не може розглядатися як репрезентативний, якщо не враховується екологічний (вузький) вимір розвитку.

У процесі дослідження проблеми сформувалися досить протилежні підходи й позиції в трактуванні складових сталого розвитку, які можуть бути об'єднані в три групи. Один з таких підходів заснований на ідеях автотрофності

людини і можливостях створення повністю штучної цивілізації, що не залежить від зовнішніх умов життя. Безумовно, окремі ідеї й положення даної теорії можуть знайти практичне застосування (і втілення), наприклад, при розробці перспективних біотехнологій. У той же час нереальність подібної перспективи в цілому (створення штучної цивілізації на планеті), на наш погляд, є очевидною.

Основою іншого підходу є твердження про те, що з метою сталого розвитку людству необхідно навчитися розвиватися в межах існуючих «природних циклів». В умовах сучасного рівня техніко-технологічного, економічного й соціального розвитку ідея «рухатись назад до природи» є нежиттєздатною.

Неправомірним, на нашу думку, є також звуження змісту поняття сталого розвитку, тобто зведення його лише до системи природоохоронних заходів з метою збереження біосфери. Подібна позиція спрощує існуючу проблему, зводячи її до подолання існуючих екологічних проблем техніко-технологічними засобами.

В роботі [15] навпаки екологічні проблеми запропоновано розглядати як соціальні проблеми, оскільки «... до екологічних проблем призводять ті суспільства, які ми формуємо... і що завжди слід шукати соціальні корені сучасних проблем, в тому числі екологічних... Важливо знайти той тип соціальної реорганізації суспільства, який дозволить гармонізувати ставлення цього суспільства до природи. Необхідно трансформувати існуючі суспільства так, щоб їх розвиток був збалансованим».

Не заперечуючи важливості природно-ресурсної (екологічної) складової сталого розвитку, на наш погляд, є неправомірною абсолютизація одного зі структурних елементів сталого розвитку, не враховуючи його взаємозв'язки з економічними, соціальними й іншими чинниками.

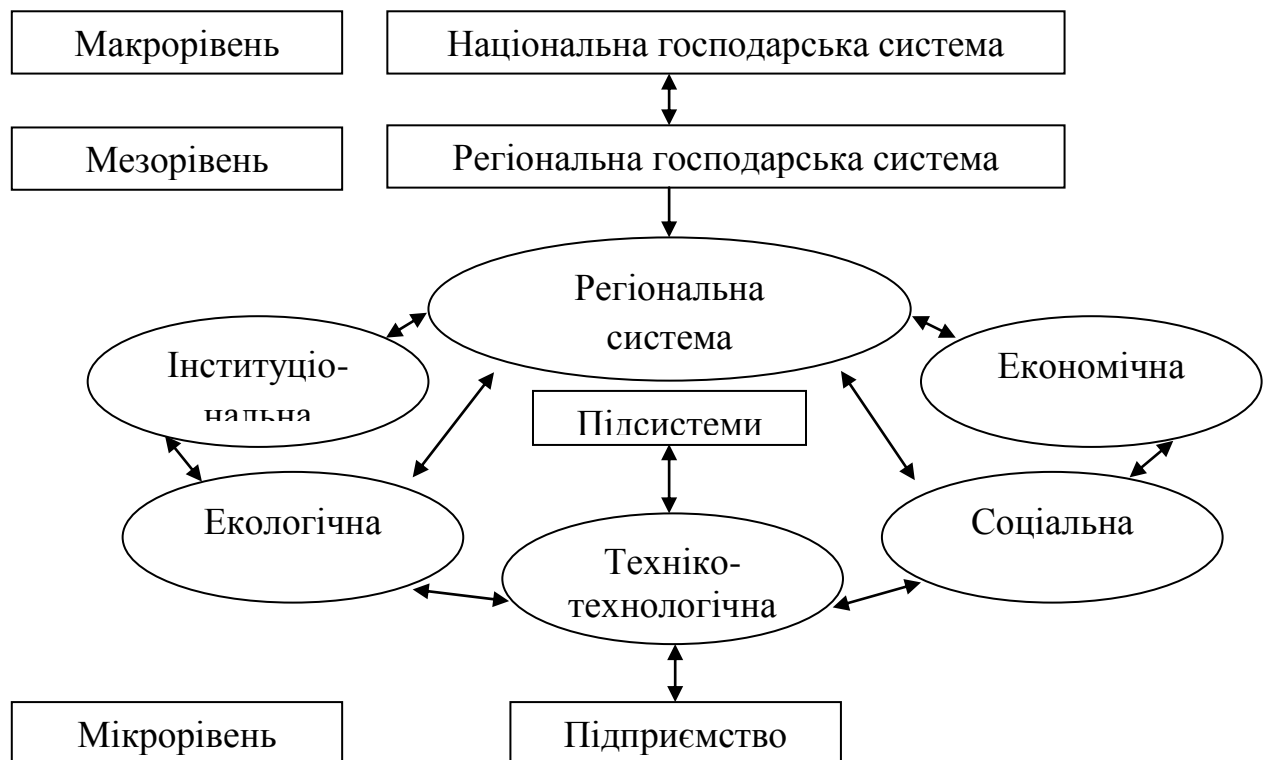
Крім того, дослідження вказаної проблеми варто проводити на наступних рівнях:

- глобальний (загальнопланетарний);
- континентальний (регіони світу);
- національний (державний);
- регіонально-локальний.

Національна соціо-еколого-економічна система, яка є елементом світової системи, має власну складну структуру. Її підсистемами виступають окремі регіони (рис. 3). Тому сталий розвиток національної системи є сукупним результатом розвитку кожного з них.

Найважливіша передумова переведення країни та її регіонів на модель сталого розвитку полягає в тому, щоб інтереси соціального прогресу, екології та економіки були всебічно зрівноваженими, збалансованими й оптимізованими за максимально можливою кількістю демографічних, соціальних, екологічних, економічних, виробничих і техніко-технологічних параметрів, показників тощо [16]. Власне у контексті необхідності такої збалансованості В. Волошин і В. Трегобчук рекомендують низку заходів, які потрібно впроваджувати в процесі проведення регіональної політики сталого розвитку.

Рис. 3. Структура регіональної системи в складі національного комплексу

Тому важливим є саме регіональний аспект, що дозволяє деталізувати загальні підходи до сталого розвитку й виявити різноманіття територіально-

виробничих і економічних їх особливостей (рис. 3), в результаті чого з'являється можливість:

- 1) здійснити в перспективі перехід на модель сталого розвитку, що забезпечує гармонійний розв'язок завдань розвитку природи, суспільства й економіки;
- 2) зберегти свій природно-ресурсний потенціал і стан навколишнього середовища з метою задоволення життєвих потреб нинішнього й майбутнього поколінь.

Викладене вище дозволяє визначити сталий розвиток регіону як узгодження локальних інтересів соціуму, економіки й природи, які забезпечують надійність їх взаємодії й розвитку як цілісної системи. Сталий розвиток всього регіону визначається збалансованістю його елементів, тобто початковий стан системи (її елементів і зв'язки між ними) з високим ступенем надійності визначає низку її майбутніх станів.

Сталий розвиток регіону як суб'єкта специфічних соціально-економічних відносин, пов'язаних з територіальною організацією суспільного виробництва, які є структурними рівнями загальнонаціональної системи виробничих відносин, повинні означати збалансування найважливіших напрямків: соціально-політичного; правового; природно-екологічного; економічного.

Комплексний підхід до дослідження сталого розвитку регіону припускає необхідність визначення сукупності чинників, що мають вплив на даний процес [12]: науково-технологічних, соціальних, економічних, інституціональних, природно-екологічних, тимчасових, просторових тощо.

Сукупність і взаємозв'язок чинників сталого розвитку вказують на надзвичайно складну систему їх взаємодії. Врахування їх дозволить знаходити прийнятні комбінації, що забезпечують підтримку гармонії природи й суспільства. При цьому, спираючись на «теорію факторів», необхідно дотримуватися єдиного принципу – чинники «утворюють ту або іншу констеляцію, систему, що, однак, не виключає й того, що ті або інші чинники можуть бути незалежні один від одного» [6].

Висновки. Таким чином, проведений аналіз поняття сталий розвиток та його принципів на глобальному, національному та регіональному рівнях довели важливість саме його регіонального аспекту, який дозволяє деталізувати загальні підходи до формування сталого розвитку й виявити різноманіття

територіально-виробничих і економічних особливостей сталого розвитку. При цьому сталий розвиток регіональної системи визначено як узгодження локальних інтересів соціуму, економіки й природи, які забезпечують надійність їх взаємодії й розвиток регіону як цілісної системи.

Література

1. Meadows D.H., Meadows D.L., Randers F., Behrens W.W. The limits of Growth. – Report for the Club of Rome’s Project on the Predicament of Mankind. New York, 1972.

2. Декларация конференции ООН по окружающей Среде (ЮНЕП) / [Сокращенный сборник основополагающих документов]. – М., 1979. – С. 7-11.

3. World Commission of Environment and Development (WCED). Our Common Future. – Oxford: Oxford University Press, 1987.

4. Програма дій. Порядок дня на 21 століття і інші документи конференції в Ріо-де-Жанейро в популярному виданні / Центр за наше майбутнє. – Женева, 1993.

5. Гаврилишин Б. Стратегія сталого розвитку та європейська модель “еко-соціальної ринкової економіки” як основа конкурентоздатності України в сучасну епоху / Б. Гаврилишин, В.Вовк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.greenkit.net/Members/intereco/strategy>.

6. Пчелинцев О.С. Региональная экономика в системе устойчивого развития / О.С. Пчелинцев. – Ин-т народнохозяйственного прогнозирования РАН. – М.: Наука, 2004. – 258 с.

7. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. / [С.В. Мочерний, Я.С.Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій]. – Львів: Світ, 2005. – Т.3. – 282-283 с.

8. Данилишин Б.М. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Б.М. Данилишин, Л.Б. Шостак. – К.: СОПС Украины НАНУ. 1999. – 367 с.

9. Філіпенко А.С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А.С. Філіпенко. – К.: Знання, 2007. – 670 с.

10. Корнейчук Л. Экономический рост и устойчивое развитие / Л. Корнейчук // Экономика Украины. – 2008. №4. – С. 82-90.

11. Шовгенов Т.М. Основные аспекты устойчивости региональных социально-экономических систем [Электронный ресурс] / Т.М. Шовгенов // – Режим доступа: <http://region.mcsnp.ru>.
12. Моліна О.В. Сталий соціально-економічний розвиток регіону: аналіз підходів та інструментів оцінки / О.В. Моліна. В.М. Осипов // Регіональна економіка. – 2010. – №4. – С. 25-32.
13. Кретинин В. На пути к устойчивому развитию хозяйственной системы региона / В. Кретинин // Межд. журнал. Проблемы теории и практики управления. – 2005. – №4. – С. 65-69.
14. Шалмуев А. Теоретико-методологические основы устойчивого развития региона [Электронный ресурс] / А. Шалмуев // – Режим доступа: <http://innov.eltech.ru>.
15. Пріоритети національної стратегії збалансованого (сталого) розвитку України: погляд НУО / ред. Марушевський Г.Б. // [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://ecolabel.org.ua/index.php?id=253>.
16. Волошин В. Концептуальні засади сталого розвитку регіонів України / В. Волошин, В. Трегобчук // Регіональна економіка. – 2002. – № 1. – С.8.